

Recenzja dorobku i rozprawy habilitacyjnej pt. *Koprodukcja usług społecznych źródłem osobistej i społecznej produktywności osób starszych. Studium socjologiczne na przykładzie beneficjentów Programu Wieloletniego „Senior +” w podstępowaniu o nadanie stopnia doktora habilitowanego dr. Grzegorzowi Gawronowi*¹

Ocena rozprawy habilitacyjnej

Przedstawiona do recenzji rozprawa habilitacyjna dr. Grzegorza Gawrona ma spójną strukturę charakterystyczną dla empirycznych prac naukowych. Zawiera bowiem wyraźnie wydzielone części: teoretyczną, metodologiczną i badawczą (empiryczną). Powyższe fragmenty rozprawy są logicznie ze sobą powiązane, a to oznacza, że autor w części teoretycznej przedstawia teoretyczne perspektywy, które legły u podstaw konceptualizacji wybranej przez siebie problematyki badawczej. Jako że celem badań zaprezentowanych w recenzowanej pracy jest uzyskanie szerokiego oglądu praktyk koprodukcyjnych, w których uczestniczą badane osoby starsze korzystające z usług w ośrodkach „Senior+”, w rozdziałach 2,3 i 4 dr Grzegorz Gawron bardzo szeroko i kompetentnie przedstawia rozwój idei produktywności seniorów oraz koprodukcji. Najważniejsze w tej części rozprawy jest to, że habilitant dokonuje bardzo przejrzystej syntezy poglądów i ujęć konceptualnych koprodukcji na tle produktywności, pomyślnego starzenia się i jakości życia osób w wieku emerytalnym. Słusznie zatem nazywa ten zabieg „próbą nakreślenia perspektywy socjologicznej” w tytule 4 rozdziału swojej rozprawy. Tak nakreślona rama konceptualna pozwoliła mu precyzyjnie zoperacjonalizować problemy badawcze, których rozwiązanie kompetentnie i przejrzysto zrelacjonował w rozdziałach 5 (*Metodologia badań własnych*) i 6 (*Koprodukcja usług*

¹ Recenzja zlecona na podstawie uchwały nr 1/12/2023 Rady Naukowej Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego z dnia 12.12.2023 r.

społecznych źródłem osobistej i społecznej produktywności osób starszych na przykładzie beneficjentów Programu Wieloletniego „Senior+”). Zgodnie z dobrze pojętym warsztatem badań socjologicznych dr. Grzegorz Gawron główny problem badawczy rozbił na kilka problemów szczegółowych, nadając im formę pytań badawczych. Zaproponowane przez niego odpowiedzi na te pytania przyjęły formę wiodących hipotez badawczych zaprezentowanych we wspomnianym rozdziale metodologicznym na s. 215-216. Hipotezy te zgodnie z wcześniej przygotowaną konceptualizacją problematyki badawczej dotyczyły takich kwestii, jak np.: główne źródła motywacji i demotywacji osób starszych do rozwijania koprodukcji usług społecznych realizowanych w ramach Programu Wieloletniego „Senior+”, zróżnicowanie wkładu seniorów stanowiącego ich indywidualny kapitał ludzki i społeczny w ramach analizowanej koprodukcji, indywidualne i grupowe formy ich koproduktywnego zaangażowania w świadczenie usług, addycyjny i substytucyjny charakter koprodukcji, cztery typy koprodukcji (techniczna, współprojektowana, współkonstruowana, współinnowacja), koprodukcja seniorów w ramach analizowanego programu jako źródło osiągnięcia i rozwoju wartości osobistych (kapitał ludzki) i społecznych (kapitał społeczny). Podkreślę przy tej okazji, że w rozdziale metodologicznym, w którym habilitant przedstawił powyższe hipotezy, zwraca uwagę bardzo rzetelna i przejrzysta (także graficzna) prezentacja schematu postępowania badawczego (rozbicie badań na poszczególne etapy, Rysunek 30, s. 217 czy struktura postępowania badawczego, Rysunek 31, s. 223). Dodam również, że zważywszy na intencję pokazania czy uczestnictwo w analizowanych aktach koprodukcji wnosi wspomniane wartości do życia osób w wieku senioralnym, zastosowanie techniki wywiadu pogłębionego obok klasycznych badań ilościowych (dane procentowe) w ramach formuły triangulacyjnej należy uznać za właściwą strategię badawczą.

Wszystkie te zabiegi, które autor rozprawy opisał w rozdziale metodologicznym (rozdział 5) pozwoliły mu uzyskać, jak sam to określił na s. 213, szeroki ogląd praktyk koprodukcyjnych, w których uczestniczyły badane przez niego osoby starsze w ramach ośrodków „Senior+”. Pozwolę sobie zwrócić uwagę na najbardziej wartościowe poznawczo elementy tego socjologicznego oglądu i analizy.

Po pierwsze, badania własne dr. Grzegorza Gawrona pokazały istotne funkcje psychologiczne i psychospołeczne uczestnictwa w świadczonej seniorom ofercie placówek. W obszernym omówieniu wyników badań wybrzmiały przede wszystkim: przełamanie nudy, wypełnienie wolnego czasu, kontakty społeczne z innymi ludźmi, przełamanie samotności, tworzenie i wzmacnianie trwałych więzi społecznych, „cementowanie” społeczności seniorów

skupionych wokół danej placówki, polepszenie nastroju przez zabawę i śmiech w towarzystwie innych rówieśników, przełamanie depresji po utracie pracy lub/i po śmierci partnera życiowego, odzyskanie sensu życia itp. Polepszenie jakości życia seniorów w tych aspektach w wyniku skorzystania z oferty w ramach Programu Wieloletniego „Senior+” zostało żywo zilustrowane materiałem z wywiadów pogłębionych.

Po drugie, autor recenzowanej rozprawy przedstawił czynniki warunkujące rozwój postaw koprodukcyjnych seniorów na etapie organizacji usług w trzelementowym układzie: motywacja do podjęcia aktywności, gotowość do udostępnienia własnych zasobów, świadomość i jasna interpretacja powierzonych zadań (s. 212, 231). Ponadto, co szczególnie ważne w tym aspekcie analizy, zestawiono rozkłady motywacji uczestnictwa badanych osób starszych w ofercie w ramach programu Senior+ z rozkładami wyobrażeń na ten temat w zbiorowości kierowników analizowanych placówek. Habilitant uzyskał w ten sposób ogląd tej kwestii z dwóch perspektyw, a zatem z punktu widzenia uczestników różnie ułożonych w strukturze placówek będących przedmiotem recenzowanego studium i pełniących w niej różne role.

Po trzecie, co jest konsekwencją poprzedniego, w swoim studium autor pokazał organizację usług, w których realizacji uczestniczą osoby starsze, jako zjawisko i dwustronny proces współdziałania/współpracy, wymagający zaangażowania samych seniorów oraz zarządzających placówkami i personelu. Jeśli chodzi o seniorów, zilustrowano danymi ilościowymi i jakościowymi, że ich czas wolny jest w ich rozumieniu tym zasobem, który najchętniej udostępniają; wiedzę i inne kwalifikacje czy doświadczenia w znacznie mniejszym stopniu, chyba że przy okazji aktywności kulturalno-edukacyjnych (s.263). Ponadto, jak wynikało z przeprowadzonej analizy, seniorzy chcą robić coś dla siebie lub swojej senioralnej wspólnoty, w znacznie mniejszym stopniu dla społeczności lokalnej. Przy czym personel i kierownicy chęć zaangażowania seniorów na rzecz spraw lokalnych postrzegają bardziej optymistycznie niż badane osoby starsze. Optymistycznym rezultatem przeprowadzonych badań jest również to, że uczestnictwo w Programie Senior+ wzmacnia u seniorów wiarę w sens inwestowania swojego kapitału w organizowane dla nich aktywności (s.261-262), co jest kolejnym argumentem na rzecz funkcjonalności tego programu. Potwierdzają to dane ilościowe i jakościowe uzyskane przez habilitanta.

Po czwarte, w uzupełnieniu poprzedniego, badane osoby starsze zostały pokazane w różnych rolach społecznych istotnych dla różnych poziomów koprodukcji, w tym jako

zgłaszający propozycje aktywności i atrakcyjnych dla nich form zaangażowania, konsultujący proces planowania tej oferty, opracowujący program własnej aktywności itd. Analiza jakościowa ujawniła skalę występowania tych ról wśród badanych seniorów.

Po piąte, dzięki zastosowaniu techniki wywiadu pogłębionego, obok technik ilościowych, dr. Grzegorzowi Gawronowi udało się scharakteryzować spojrzenie kierowników analizowanych placówek na osoby starsze, ich potrzeby, zasoby oraz tryb, organizację i sens świadczenia dla nich i z ich udziałem usług społecznych. W świetle cytowanych wypowiedzi kierowników pokazano, że dostrzegają oni konieczność zindywidualizowanego podejścia do seniorów, a także przyczyny trudności w realizacji działań i usług, które mogłyby lub już zaspokajają potrzeby osób starszych.

Po szóste, autorowi udało się przedstawić analizowany wycinek życia społecznego i rzeczywistości instytucjonalnej w ujęciu dynamicznym. Świadczy o tym stwierdzony w jego badaniach fakt, iż dzięki uczestnictwu w ofercie Programu Wieloletniego „Senior +” wzmocnieniu uległa wiara badanych osób starszych w wartość i możliwość inwestowania swojego kapitału w aktywności dla nich i przez nich współorganizowane. Drugi aspekt tego dynamicznego oglądu analizowanego programu to dopełnienie ilustracji znaczenia wspomnianej oferty dla seniorów charakterystyką zmian w jej świadczeniu w czasie pandemii COVID-19. Ten fragment analizy pokazał, że wykazane w omawianych badaniach habilitanta funkcje psychologiczne i psychospołeczne tej oferty stają się szczególnie istotne w warunkach wysokiego zagrożenia izolacją społeczną.

Po siódme, jak przystało na rozprawę naukową, autor na s. 267-277 podsumowując przeprowadzone badania, pokazuje w jaki sposób konkretne ujęcia i typy koprodukcji, przedstawione w części teoretycznej pracy, odnoszą się do analizowanych przez siebie aktów i realiów koprodukcji. Ponownie odwołuje się tu do takich form tego zjawiska, jak np.: koprodukcja substytucyjna i addycyjna, czy transformacja usług. W ten sposób, adekwatnie do podjętej przez siebie syntezy ujęć koprodukcji i ramy conceptualnej własnych badań, pokazuje jakie stopnie koprodukcji seniorów występują w analizowanym wycinku rzeczywistości społecznej i instytucjonalnej. Warto przy tej okazji dodać, że wspomniany fragment analizy dotyczący zmian w czasie pandemii COVID-19 pokazał umocnienie więzi osób starszych z kierownikami i personelem placówek oraz współ-innowację (jedną z przywoływanych form koprodukcji) poprzez odkrycie i zastosowanie nowych form komunikacji elektronicznej (nadal po pandemii stosowanych przez seniorów).

Ilun

Uważam, że dr Grzegorz Gawron napisał ciekawą rozprawę na bardzo aktualny i ważny społecznie temat. Cel tej rozprawy jakim było uzyskanie szerokiego oglądu praktyk koprodukcji osób starszych w ośrodkach „Senior+” został zrealizowany, a hipotezy badawcze poprawnie zweryfikowano. Z tego względu oraz ze względu na inne jeszcze zalety tej pracy oceniam ją pozytywnie.

Pozwolę sobie zatem wymienić i krótko skomentować te walory:

1. Logiczny schemat pojęciowy – adekwatne do potrzeb prowadzonej analizy i staranne ulokowanie badań w teorii kapitału społecznego i koncepcjach koprodukcji.
2. Dobrze zaprojektowany i logiczny schemat postępowania badawczego.
3. Dobrze zaprojektowana operacjonalizacja pojęć i całej problematyki badawczej – oparta na jasno autorsko zdefiniowanych formalnie terminów takich, jak: koprodukcja, kapitał ludzki i społeczny seniorów oraz ich produktywność osobista i społeczna.
4. Szerokie interdyscyplinarne ujęcie badanej problematyki w części teoretycznej pracy, również z odwołaniami do zarządzania, w tym klasyków tej dyscypliny takich, jak Peter Drucker (s. 192).
5. Zastosowanie kilkuaspektowej procedury triangulacyjnej w prezentowanych badaniach własnych (s. 221-222), a zatem triangulacji metod, narzędzi badawczych i perspektyw. Pozwoliło to autorowi przeanalizować wybrany przez siebie wycinek rzeczywistości społecznej oglądany z punktu widzenia kilku kategorii jego uczestników (seniorów, kierowników i personelu placówek), a ponadto pokazać analizowane zjawiska z ujęciem ich skali i postaw aktorów społecznych będących ich istotnym komponentem.
6. Żywe opisy odczuć i opinii seniorów – obrazujące funkcje psychologiczne i społeczne placówek całodobowych. Podjęte w ramach formuły triangulacyjnej badania ilościowe potwierdziły istotność tych funkcji w szerszej skali wielu placówek danego typu.
7. Dyskursywność tekstu książki, jak przystało na rozprawę. Jest to wyraźne w części teoretycznej, gdzie habilitant przedstawia spory wokół rozumienia pojęć dotyczących koprodukcji i produktywności osób starszych, ale i w części empirycznej, gdzie pokazane są funkcje i problemy określonej instytucji polityki społecznej (Program Wieloletni Senior+).
8. Staranne redakcyjne przygotowanie publikacji, w tym sporządzenie indeksu nazwisk autorów cytowanych publikacji, liczne graficzne ilustracje ważnych wątków rozprawy i rozległa prezentacja narzędzi badawczych w Aneksie pracy.

Z obowiązku recenzenta pozwolę sobie również na drobne uwagi i komentarze dotyczącego ewentualnych uzupełnień czy odwołań, które być może wzbogaciłyby kontekst wyводу w pewnych fragmentach rozprawy habilitacyjnej dr. Grzegorza Gawrona. Moje propozycje w tym zakresie przedstawiają się następująco:

1. W podrozdziale 4.3 pt. *Przygotowanie państwa do koprodukcji osób starszych* na s. 171-172 autor przedstawił graficznie i omówił 7 kluczowych zasad rozwoju koprodukcji usług z udziałem osób starszych. Schemat ten ze względu na tenże udział seniorów od samego początku procesu tworzenia usługi oraz z racji zakończenia go ewaluacją także z ich udziałem przywodzi na myśl badania partycypacyjne, w których w rozpoznawaniu zapotrzebowania na ofertę i jej ewaluowaniu po wdrożeniu pomagają profesjonalni badacze. Schemat, do którego odwołuje się autor co prawda nie zawiera komponentu badawczego, jednakże przywołanie w tym kontekście badań typu action-research i klasyków tej metody mogłoby, jak przypuszczam, wzbogacić spojrzenie na koprodukcję. Idąc dalej, skoro refleksja koncentruje się wokół partycypacji seniorów w aktywnościach współorganizowanych dla nich i z ich udziałem, mogłoby ją dopełnić również nawiązanie do doświadczeń polskich klasyków gerontologii, którzy takie działania współorganizowali z seniorami i występowali w nich równocześnie w roli badaczy (patrz m.in.: Małgorzata Halicka, Wojciech Pędich „Działania samopomocowe ludzi starszych”, Białystok 1997 czy publikacje Piotra Czekanowskiego).
2. Po krótkim przedstawieniu trzyaspektowej procedury triangulacyjnej w ramach badań własnych autora (s. 221-222) być może warto było odwołać się np. w przypisie do klasyków metodologii badań jakościowych, zwłaszcza takich, którzy wskazują najczęściej spotykane w praktyce badań socjologicznych warianty łączenia analiz ilościowych z jakościowymi. Mam tu na myśli głównie, choć nie tylko, publikacje takich autorów jak Krzysztof Konecki czy Uwe Flick.
3. Krótkie omówienie nowelizacji wartości przypisywanych starości we współczesnych społeczeństwach zainspirowane tekstami Barbary Szatur-Jaworskiej i Barbary Rysz-Kowalczyk (s. 42) można było dopełnić odniesieniem do waloryzacji starości według klasyka gerontologii, wiedeńskiego socjologa Leopolda Rosenmayra.
4. Dobrym rozszerzeniem kontekstu odniesień do modeli przebiegu życia na s. 85 być może byłyby dodatkowe odwołania do klasyków teorii biegu życia, zwłaszcza do Charlotte Bühler i jej książki „Bieg życia ludzkiego”, czy również do takich autorów jak m.in. Martin Kohli.

Allen

5. Chociaż hipotezy badawcze zostały przez habilitanta przedstawione przejrzysto na s. 211-212, ich ponumerowanie lub/i tabelaryczna prezentacja, prawdopodobnie ułatwiłaby czytelnikowi orientację w ich schemacie wszędzie tam, gdzie są czynione do nich odwołania, także w podsumowaniu badań, a zwłaszcza w omówieniu weryfikacji tychże hipotez na s. 309-317.

Przedstawione powyżej uwagi dotyczące recenzowanej pracy, w niczym nie umniejszają jej istotnej wartości naukowej jako rozprawy socjologicznej. Ponadto praca ta stanowi w mojej ocenie oryginalny wkład dr. Grzegorza Gawrona w rozwój dyscypliny naukowej jaką jest socjologia, zwłaszcza socjologia starości. Wkład ten przejawia się w następujących walorach tego opracowania:

1. Wypełnienie luki w zakresie wiedzy na temat koprodukcji i produktywności osób starszych – pokazanie jak postrzegana była dotąd koprodukcja i jakich wątków, zwłaszcza socjologicznych, brakuje w tym ujęciu.
2. Przedstawienie szerokiego zestawu ujęć konceptualnych dotyczących powyższych zjawisk oraz ich autorskiej syntezy.
3. Stworzenie ramy konceptualnej na potrzeby własnych badań – co jest równoznaczne z zaproponowaniem własnej autorskiej perspektywy socjologicznej w ujęciu analizowanych zjawisk koprodukcji i produktywności osób starszych.
4. Przedstawienie rozwiązań funkcjonujących w polskiej polityce społecznej (Program Wieloletni „Senior+”) z perspektywy koprodukcji osób starszych oraz ich produktywności osobistej i społecznej, co oznacza, obok wkładu w socjologię starości, także wkład w socjologię polityki społecznej.
5. Dyskursywność recenzowanej rozprawy i całości wywodu – tj. pobudzanie dyskursu, a to może okazać się inspirujące m.in. dla socjologicznej analizy zarządzania placówkami dla seniorów, skoro koprodukcję przedstawiono w tym studium z perspektywy kilku różnych grup/kategorii uczestników zorganizowanych aktów i procesów świadomego współdziałania: personelu, kierownictwa oraz samych osób starszych, do których skierowano ofertę Programu Wieloletniego „Senior+”.

Ocena pozostałego dorobku naukowego

Pozostały dorobek naukowy dr. Grzegorza Gawrona przedstawiony do oceny jest liczny, bogaty merytorycznie i wykazuje dużą spójność. Stanowi według mojej oceny logiczny ciąg poszukiwań badawczych, który skryształizował się w formie recenzowanej

rozprawy habilitacyjnej. Jego najważniejsze wątki to: koprodukcja usług społecznych, konsekwencje i wyzwania wynikające z procesu starzenia się ludności, społeczne aspekty designu, społeczna odpowiedzialność biznesu, rozwój społeczności lokalnych i regionalnych.

Liczny i bogaty dorobek habilitanta zawiera przede wszystkim:

1. Projekty badawcze – liczne, krajowe i zagraniczne, w których habilitant pełnił istotne funkcje, w tym rolę kierownika. Niektóre z nich dotyczyły szeroko rozumianej sytuacji społecznej osób starszych.
2. Artykuły w recenzowanych czasopismach naukowych – 25 artykułów w polskich i zagranicznych czasopismach związanych z naukami społecznymi, w tym w najbardziej prestiżowych czasopismach socjologicznych, takich jak: *Studia Socjologiczne*, *Studia Regionalne i Lokalne*, *Polish Sociological Review*, *Praca Socjalna*, *Roczniki Nauk Społecznych*, *Problemy Rozwoju Miast*.
3. Monografie współautorskie – są to 3 monografie współautorskie z innymi socjologami i przedstawicielami nauk społecznych, w tym jedna z nich istotnie jest związana z problematyką rozprawy habilitacyjnej, ponieważ dotyczy aktywności, integracji społecznej i koprodukcji osób starszych.
4. Monografie współredagowane – są to 4 monografie o tematyce związanej głównie z problemami społecznymi regionu górnośląskiego.
5. Rozdziały w monografiach naukowych – 29 rozdziałów w monografiach powstałych w różnych ośrodkach naukowych w Polsce i za granicą, w tym w wydawnictwach takich uczelni, jak: Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Uniwersytet Śląski, Akademia im. Frycza-Modrzewskiego, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytety w Nitrze, Mariborze czy Bańskiej Bystrzycy.
6. Wystąpienia na konferencjach – łącznie 48 referatów na konferencjach krajowych i zagranicznych, w tym organizowanych przez Polskie Towarzystwo Socjologiczne, jak również europejskie i międzynarodowe towarzystwo socjologiczne, których to towarzystw naukowych habilitant jest członkiem.
7. Organizowanie i przewodniczenie sesjom na krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych oraz uczestnictwa w pracach komitetów organizacyjnych krajowych konferencji naukowych – łącznie 21 sympozjów, w których habilitant pełnił tego typu funkcje.
8. Współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym – łącznie 31 ekspertyz i innych opracowań zrealizowanych na zamówienie instytucji publicznych czy przedsiębiorstw,

w tym zamawiane przez Urząd Miasta Tychy czy finansowane przez Europejski Fundusz Społeczny.

9. Przynależności do towarzystw naukowych krajowych i zagranicznych, w tym do Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, europejskiego i międzynarodowego towarzystwa socjologicznego, do Stowarzyszenia Gerontologów Społecznych czy the COVID-HL Network.
10. Promotorstwo pomocnicze 2 prac doktorskich.
11. Recenzowanie artykułów w prestiżowych czasopismach naukowych krajowych i zagranicznych takich, jak m.in.: *Studia z Polityki Publicznej*, *Polish Sociological Review*, *Kultura Popularna*, *Roczniki Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, *Journal of Economics and Management*.
12. Dorobek dydaktyczny – tutor zespołu studentów w Kolegium Indywidualnych Studiów Międzyobszarowych Uniwersytetu Śląskiego i kierownik projektów dydaktycznych, w tym dofinansowanych przez Europejski Fundusz Społeczny.

Oprócz wyżej wymienionych osiągnięć liczny dorobek naukowy habilitanta zawiera ponadto: wizyty studyjne w zagranicznych ośrodkach, udział w wielu programach europejskich oraz uczestnictwo w gremiach eksperckich i konkursowych.

W świetle powyższych osiągnięć, udokumentowanych w stosownym wykazie przedstawionym przez dr. Grzegorza Gawrona, nie mam wątpliwości, że jego dorobek naukowy jest przejawem znacznej aktywności naukowej, jak również znaczącej obecności w środowisku naukowym polskiej i zagranicznej socjologii, o czym świadczą m.in. liczne cytowania jego prac naukowych (95 cytowań wg Google Scholar, indeks Hirscha - 4). Warto przy tym dodać, że dorobek ten został uhonorowany kilkakrotnie nagrodami Rektora Uniwersytetu Śląskiego oraz Medalem Cernuntur in Agendo Virtutes Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę pozytywną ocenę rozprawy habilitacyjnej dr. Grzegorza Gawrona oraz jego pozostałego dorobku naukowego, organizacyjnego i dydaktycznego wnioskuję o nadanie mu stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne (socjologia).

członek komisji habilitacji